

Költemények nyomában

Bori Imre

Tanulmány helyett jegyzetek, benyomások, úgy, ahogy a költő legújabb verseskönyvét olvasva papírra kerültek. Tehát szubjektívek, az egész helyett részletek. S minek titkolnánk a célt: közelebb kerülni a költőhöz és a versek mozaikjából felépíteni költői világa rajzát. Kísérlet és mint minden kísérlet, kockázatos, mert a költő így nem mindig legerősebb oldaláról mutatkozik be, de így talán megmutatkoznak igazi arányai is gyöngeségeivel és erényeivel egyetemben.

A PORTA AUREA ALATT

Tóth Árpád stílusa van e versben. A vers alaphangjára gondolok: „... s hűs termekben egy-egy göndörfürtű márványfej felett méláztak vésőjükkal mélyszemű olasz mesterek, s míg kint koldusokra lehelt a katedrális árnya”, vagy a visszaemlékezés „egy szomorú szláv legényre”. A szókészlete is arra emlékeztet. A jelzői: hűs, mélyszemű, halvány, szomorú, lágy. Igéi: méláztak, lehelt, elnézett, gyöngyözött. Finomkodó kifejezései: szállt a morzsailat, állna a vadrózsás erkélyt idéző omladék.

Ami az övé, az az utolsó előtti sor első része: „*ahogy megverten távo-
zom...*”

A szépség koldusaként lép elénk a költő, szegény táj gyermekeként („*átkö-
tözött kofferommal az esti gyorsra várok*”, „*kint koldusra lehelt a katedrális
árnya*”). Visszaálmódja a múltat, hisz a versnek több mint fele a múlt terem-
tette szépségeket ecseteli és a maradék hat sor is tele van feltételes mondattal,
a költő csak zárójelek közt merészkedik a versbe s ez az egy pillanat az igazi.
A többi hangulat-provokálás, beleélés, reminiszcencia. S ezt sugallja a forma is,
a szonett cizelláltsága, finomkodása.

BRÁCSI BALLADA

Itt már nem egy sorban mutatkozik meg a költő. A központ:

Elönt kalácsszagával egy régi ünnepdéltután...

Egy hazai, otthoni vasárnapdéltután ünnepi melegsége. Ebből visszatekintve idézi a közelmúltat és a versét is ezzel zárja. A technikája mint az első versben.

SZLOVÉNIAI KÉPEK

Az idegen tájak élményei ráakódtak ugyan a költő eredendő élményeire, de ezek feltörnek még oly művészi lepel alól is. Már a két dalmát vers látópontja is ez volt. A Szlovéniai képek még jobban bizonyítják ezt. (S miért így: Szlovéniai jegyzetek, holott később Velenyét ír és Isonzót?) A Store címűben:

*...riadt gyermekszemeim
kalácssütő anyám arcát keresték...*

az Isonzónál is apja emléke tolul elébe és megtelik a vers melegséggel. De a Krányszkagorai hajnal című vers négy sora nagy és erős kép, belevésődik az ember emlékezetébe:

*Atjár a levegő vasbora,
fehér felhőkbe nyúlik a fejed.
Hegyek gerincén most mutatják fel a napot
mélyhangú, szelíd nagy emberek...*

A záróversből pedig intim vallomását kell kiemelnünk, amely bevilágít a költő világába:

*Engem még itt is bánt valami...
Hogy mi, a felhők se tudnák
megmondani.*

A Szlovéniai képek többi darabja nem ragadja meg az embert, hangulatos képek, színfoltok, benyomások, műhelymunka-töredékek.

ELÁTKOZOTT ÁLLOMÁS

Az első vers, amelynél meg kell állni. Fehér igazabb élményéhez értünk. Hazatértünk s ha az útinaplót követjük, ez a végállomás: Dalmácia, Szlovénia után (útközben akár ki se nézzen az ember) itthon van a költő. Ünnepélyes pillanat... A vers is ezzel indul: Ünnepi parasztjaimat... és hogy hazaértünk, az intim táj melegébe, a birtokos személyragozás is igazolja. A következő sor három helyhatározóragos főnév: lakodalomba, harctérre, temetésre. De mondhatjuk így e három szó pántjában: az „örök” parasztsors fogadta, s a képzelet is megáll az állomás szemaforjainál, hiába futnak a sínek a messzeségbe. A szemaforok villódzásából bontakozik ki a második versszak, amely még mindig az általános megállapításokat tartalmazza, akárcsak a harmadik is. A benyomásokat egészükben és elmosódottságukban, mondhatnánk így is: közhelyszerűségükben és emlékszerűségükben kapjuk, de érezni a megilletődést is, amely a költő elől eltakarta a részleteket. Ezért él — egy kis hullámvölgyül a versben —

az állomás-szemafor-sínek nyújtotta képzelet-kaland lehetőségével. Csupán a negyedik versszakban nyílnak rések a részletekre is. A katonaládákra (kísértő gályák, koporsónyugalom — figyeljük az asszociációk körét!), az állomás körül álldogáló, várakozó kocsik, a várakozó munkábaindulók. A hatodik versszak ellentétében a költő gunyora a valóságot is megjeleníti. Az ünnepélyes hangvétel az illúziók romjaiba vész:

*Gyári lány vár itt hajnalonként sápadt-fehéren,
Fölötte bronzbarna amazon-turistaképen...*

De a kiábrándulásnak ezt a folyamatát nyomon követhetjük a jelzők egyszerűsödésében is: a katonaláda jelzőit már idéztük, de a kocsi már a „pántos” és „nagy” jelzőt kapja csupán, a lány pedig csak sápadt-fehér. Az illúziórombolás a hetedik versszakban a legnagyobb: a maradás, az egyhelyben állás kapja a legerősebb akcentust az örökké változó messzeségbe indulás nézőpontjából: tunya percek írja, decis pohár, el nem utazás, tökmagos néni. Rusztikus és konkrét: ez a hazai hangulat.

A következő versszakban csak a szatíra éléződik: „szentkép a dzsungelben: egy légijárat hirdetésménye”. A messzeségek csábítása és az örök maradás. „Lóg a semmiben” — mondja, nincs reális talaja az ilyen álmoknak és temetni lehet őket.

A temetés! Igen, ezt mondja az erre következő versszak:

*A sínek itt rémülten elszaladnak.
Koponyaüreg az állomásablak.*

Egy szó van, ami nagyon fontos itt: a rémülten. A sivárság, az egyhangúság elől kell menekülni — mondja a költő — el innen, „rémülten”. Az utolsó versszak, amely hivatva volna csattanósan befejezni a mondanivalót, valahogy elsikkad. A konkrétitás, amely eluralkodott a versben, misztikumba fut és ezzel éles disszonanciát kap a vers. „A nyomokban szuszogó, nagy hatalmak”, ha a vers hangulat-körében akarunk maradni, akkor a halált jelenti, de az élet kényszere is visszhangzik az olvasóban. Ezért elátkozott az állomás: menni kellene, menni lehetne, de nem mozdul semmi, marad mindenki. Hogyan szuggerálja a költő ezt a hangulatot! A katonaládák állnak, „lomha” a „gályá”, a koporsó az örök nyugalom, a halál hangulatát idézi, a kocsik „vesztegelnek”, a gyári lány is vár, a percek „tunyák”, a tökmagáros néni „soha el nem utazó”, a lámpának ismét az „örökmécs-fénye” világít.

Az egészet pedig a megállapodottság s elsősorban a halál hangulata lengi be. Hiába hívnak a messzeségek, az idegen tájak, az egyhelyben topogás, a halál hangulata erősebb. Innen, erről az „elátkozott” állomásról nem lehet sehova utazni, itt kell élni, ide fut minden életgörbe vissza. Az örök parasztsors ez, az én sorsom — mondja a költő. A versszakok egymásba kapaszkodó, egymást kötő sorai ezt a megkötöttséget hirdetik, a rímek vaskapcsokkal zárnak le minden két sort. Valóságos kinyilatkoztatásul hangzanak az egy verssor egy mondat elvével a mondatok. Különben 14 egysoros kijelentő mondat van a versben.

ISMERKEDÉS A PUSZTÁN

A vers alaphangja:

*Az ajtóban ott az asszony,
Nem szól, nem küld, nem integet.
Szíve fölött, a karján,
meleg paizs most
a kisgyerek...*

Anekdota. Keresem ennek a stílusnak és verselésnek az ízeit. Idegen ruhában feszeng a költő, az olvasó egyaránt. De nézzük csak:

Történetet mond el, amelynek anekdotás csattanója van. A pusztá itt nem pusztá, csak alkalom, szerepe nincs sem a hangulat megteremtésében, sem a mondanivaló közlésében. S mi a mondandó? A vers nem ad megnyugtató választ. Kiemelhetnénk ugyan néhány sort:

... Erre tán még a madár sem jár
... A pusztá egyszerű világa
... Kóróval, kazlakkal övezett sziget.
Messziről nem látni, csak a zszindelyeket...
... A megállt idő ősz tam-tamja felénk dobol...

Sőt ilyen sort is találunk:

Már az egész tanya
egyetlen védekezés...

de a felgyürkőzni akaró érzélem, élmény hamar elsimul a költőben. az olvasóban is. Régen tudott és érzett jelenségek a kulisszák, nem kapcsolódnak szorosán a vers történetéhez. A vers érzelmes genre-képbe simul az ajtóban álló aszszony leírásával, a vég pedig anekdota.

A primitív élet rajza akar lenni? Ősz tam-tamról beszél, az akácok „gyér bambuszáról” és a „szigetről”. De az anekdota kétségeket hagy efelől is.

A hang, a verselés, a közlési mód pedig a mai magyar költészet szokványos hangja, amit Illyés Gyula honosított meg és amely ma már modorosan hat, elsősorban azért, mert a külsőségekkel is megelégszünk. Az asszonáncok szépen, halkán simulnak össze, a gondolatok egyik sorból a másikba kigyózása felelgető rímek tanyája, de mind erre, mind a vers nyelvezetére ezt mondhatjuk: klaszszicitás. Fehér jellegzetes stíljétől messze vagyunk itt. Itt minden kimért, tisztá, „tárgyilagósz” és érzelmes. Mindez nem más, mint egy lehetőség végigpróbálása. Ismerkedés volt egy fajta verseléssel és nem több.

A TANYASARKON

Nemcsak a versek alá írt dátumok, hanem a versek hangja közötti rokonság is elárulja e vers kkapcsolatát az előbbivel. Aláhúzhatjuk ezeket a sorokat:

Egy kisgyerek port őröl a tanyasarkon...

A kisgyerek mögé rajzolt környezet a szegénységé:

*Bamba szárnyasok, lapító eb,
s egy eldobott, rossz fazék veszi körül...*

Figyeljük ismét a jelzőket: bamba, eldobott, rossz. Egy gyerekelet emlékei, és a „halálos panasz” saját gyermekkorát idézi fel neki.

VIDÉKI ROKONOK

Sokértelmű a cím és ismét alkalom, hogy őnmagáról is szóljon. A szonett-forma a mondanivalónak ismét csak a költő számára különösségére hívja fel a figyelmet. Nem a megszokott élménykörben jár, egy idegen világ képei villannak fel. Zárt polgárház levegőjét idézi. Az első versszakban a szegény gyerek szo-

rongását festi, amikor az „úri” környezetbe lép. Így is vezeti be a hangulato, kerti békéről, küszöb áhítatóról beszél és a hasonlata: „*mi nyájként mocorogunk*”, még jobban tudatosítja ezt.

A magyar polgári költészet nagyjánál, a tőlünk elszármazott Kosztolányi világában járunk s ezért a megilletődöttsége csak fokozódik:

Az imént hangosak voltunk, s most nincs súlya szavunknak...

Azután mindinkább saját maga felé fordul a figyelme, mégha többesszámban beszél is. Szembenéz a „*halvány Kosztolányi arccal*”, aki „*sohasem volt igaz útitársunk a fényes nyári porban*”. S az is logikus és stílusos, hogy önmaga felé forduljon és megkérdezze: mik vagyunk mi? költők vagyunk mi, költő vagyok én?

A verses felelet, amely kezdetén diákmisére igyekvő „*szorongó kisdíákok*” képét hívja hasonlatul, a vers derekán „*szegény rokonról*” beszél s a végén:

mi, szegény bácskai költők — ripacsok és szentek.

Egyezni lehet ezzel a vonalvezetéssel? Miért csak ripacsok, szentek, szegény rokonok? Aligha. A kisebbrendűség sugallata van a versben, pedig történt már egy s más nálunk is, hogy elhaljon ez az érzés.

A HÚR UTOLSÓT REZDÜL

Ismét szonett és ismét a vidéki úriház levegője. De mennyire más, mennyire igazibb, mint az előbbi. A költő e két verse egy töről fakadt, egy ihletett perc két arcaként. Az elsőben, szemmeláthatóan, a Kosztolányi neve hatott rá, itt az igazabb vonások domborodnak ki. A költő világa egészen más, mint amiben az élmény megfogant. Jól meglátja az igazat: hamis világ az. Szépek a kulisszák és szépek a képek, szép metaforák születnek („*tarka fotójök tömött kacsái pihegnek*”), amelyek szerteágazóan járnak körül a témát s az egy idézet is milyen találóan, tömören és hangulatosan idézi egyszerre a kényelem és a jóllakottság bőségét. Innen menekül el a költő a téglagyári lányok felé, s jellemző, hogy a szonett egyetlen sora, amelyben erről szól, egyensúlyban tudja tartani a verset, az előtte álló tizenhármatot.

BÁCSKAI ÚTINAPLÓ

Sok mozaik. Egyet emelek csak ki, amely több, tartalmasabb, mint egyszerű impresszió vagy emlék rögzítése. Nem emlékezés, mégha ez is a kerete. A sok kérdőmondat lényeges kérdéseket vet fel:

Ki ismert itt?

Én változtam, s ti a régiek vagytok?

Szívem kínálok, s nem égi malasztot?

Ez lenne a bűnöm?

Ha temettek, én vigyem a koporsót?

Toronyban és csendítsem az utolsót némán, észrevétlen?

De itt van még egy kijelentő mondat is:

Fiatok küszöbötökön térdepel,

verseimmel tiértetek égek el

kínzó, lassú tűzön.

S még egy kérdő-felkiáltó mondat:

Bízón kilombosodó elveim

fejfák a nép temetőkertjén

mért legyenek, kérdem!

Így porlad szét a keret alkalomjellege és így kap a vers súlyos feladatát: hordozni ezeket a kérdéseket. A költő maga nem felel rájuk. „*Falum most csendben elhagynom; a cenhem kifizettem*” — ezzel zárul a vers.

Létkérdések ezek a költő szemében, elevenbe vágnak. Ha a költő magatartásának lényegét keressük, nem szabad figyelmen kívül hagynunk ezt a verset. Visszaható értéke az, hogy megmutatja azokat az alapokat, eszmeiket és érzelmeket egyaránt, amelyekre Fehér eddigi egész költészete épült, viszonyát költői és emberi valóságához. Nem nagy vers, de kulcsvers, amelyben nyíltan beszél.

Hogyan lehet hűségesen és költőként szolgálni ezt a népet, amelyből a költő ismeretlenül, szegény gyerekként származott, amelyben élt és ahonnan élményei valók; tőlük tanulta a világot látni és az emberséget. Eltérhetetlenek a szájak is, amelyek a költőt ide fűzik, a költő velük él. De bűn-e változni, fejlődni, hitben, eszmékben, világlátásban izmosodni? Csak siratni lehet ezt a világot, vagy örülni is neki? Temetni hivatott a költő vagy az új születésének örömnépét is velük és náluk ünnepelheti-e. S a döntő kérdés: változik-e a világ itt, szülőföldjén is?

Milyen kár, hogy nem felelt rájuk és milyen kár, hogy odázódnak ezek a válaszok!

A Bácskai útinapló többi darabja apró villanás, morzsa. Annyit lehet elmondani az életrajzi vonatkozásokon túl róluk, hogy a költő itt is anekdotáz.

BÁCSKAI BORDAL

Szívdobogtató vers. A költő új arca villan fel benne! Érzék a kemény, az erős vonalakhoz, színekhez, a még erősebb kontrasztokhoz. Mellbelőknek e képek és torkon ragad a valóság. Szilajság van benne. Milyen biztos a hangvétel:

*Kocsmasarokban, gúzsbakötve
gyerekként sir egy kismalac...*

aztán egy pillanatra ellágyul, a zárójeles kitérő, bár gyöngíti az első két sort, nem tudja elhalványítani, annál kevésbé, mert a következők mind magasabbra, mind keményebb képek felé visznek. Súlyos, masszív kép ez, a padló felől látatva a valóságot:

*Mázsás csizmák közt,
padlóbaszúrva,
mередnek feszes,
nagy ostorok;
sallangjukhoz kötve,
szakadt inakkal
várnak elnyűtt
kis asszonyok...*

Aztán még csak egy versszakban tér ki a részletekre, mert a forráság mind nagyobb, a tempó gyorsabb, a vers felsorolás, amely ebbe fullad:

*Igyunk hát, igyunk az istenit!
Ki nem iszik, gazember mindenik!...*

„*Borral és vérrel pengenek*” ezek a sorok, s kár, hogy nem minden versszakra jutott ebből a nagy erőből, hisz ez a vers egyfajta életünk kifejezésének nagy verse lehetett volna. Egy azonban bizonyos. Fehér nagyon ismeri és érzi a bácskai táj és a bácskai ember rezdüléseit, hangulatait, mélységeit.

TENGERRE NÉZŐ ABLAK

Az elmúlásra gondolás futó csillanása. Nem több, nem nagyobb.

ASZTALOK

Az I. a fiatalság, a II. az érett férfi, a III. vers a gyerek kíváncsisága, világszomja. Mind a három együtt: az élet terített asztala, körülötte asszony, gyerek, gondok és örömök, az ember, a család életének kicsi színpada. A vers az újdonság erejével hat. Nem egyértelmű, nem mesélő, nem terjengős, nem érzelmes. Kemény, talányos, sokrétű.

ÉNEK A TISZÁRÓL

Négy vers egy cím alatt. Az első: tiszai táj. Leginkább talán Juhász Gyula tájképeihez hasonlítható. Lány, pasztelles színek, bánatok, nyár. „*Almos, paraszti béke leng*”, „*ökörnyál*”, „*figyelő halászok*” és „*kilombosodó bánatok*”.

A második a tájból az ember felé halad. Konkrétabb, mind (kérdésfeltevésében, mind érzelmeiben. Ezt mondja: magam maradtam a világgal, az élet fut, múlik, változik, mint itt a Tisza. De: ki bánja... ki hallja... ki látja... kinek fáj? — gördülnek elénk egymás után kérdései és a nincstelenség érzékelés képeit idézik. Földhözkööttség. Költői pillanat szülte ezt a verset, felsajdul benne a magánosság, a konokul hallgató Tisza képében megszemélyesült világ. Problémás vers, melynek kérdései hatnak és elgondolkoztatnak.

A harmadik idillt sirat és idillre vágyódást énekel.

A negyedik versből csak ezt emelem ki:

*Cimbalmos, ne sajnáld, vágj bele,
enyém ez az egész nyöszörgő, itthagytott vármegye,
a góg, a vadság, a részeg rettenet,
s a templomok falán a jámbor istenek...*

És ebben a második vers kérdéseire is valahogy itt a felelet.

KÉSEI LÁTOGATÁS

*Vele hagyok itt mindent magunk mögött,
a hámló, hallgató falak között,
hogy örökké fájjon,
amit megérintett a két kezünk.*

Igy fejeződik be a finom tónusokban megírt, szelíd emlékezés. A vers vége tulajdonképpen az érzelmi motívum kezdete: retrospektíva. Elszállt a fiatalság s vele a nagy szenvedélyek és maradt a merengés. Múltidézés: a boldogság idézése. Sebekké váló emlékek, üszkösödők és mindig friss vérrrel mosottak. A fiatalság nagy szerelmi szenvedélyét sirja vissza a költő, amikor a sztoikus bölcs rezignált álarcát ölti magára („*A vak ablaküvegen átleng az idő: egyszer mindnyájan csendesek leszünk*” — mondja). De fakulnak-e a képek? Elevenen élnek, csak ki kell nyújtani a kezét, hátha ismét valósággá válnak. Még a romantikus keret is ott van a versben („*esővel pergő vén ablakszemek...*”), hogy a szenvedély és a sírás hangulatát egyszerre vegyítsék az álmokat temető bánat hamuszínével.

NEM KÖNEK SZÜLETTÉL

Ismét a szerelem, a tusakodó, a kínzó, a gyötőrő s éppen ezért a boldog is. A boldogtalan boldogság hangulata szólal meg benne. De kísérletezés is, költői erőpróba: a szonett formai legyőzése egyfelől, másfelől a témát kettős arcával és az Időt örökkévalóságával személyes élmények, gondok hordozójává tenni.

A második versszak ez. Az első csupán bevezető keret és helyzetrajz, hogy megvillanhasson a költői kép. Ugyanakkor részletezésével fel is oldja a szonett tömörségét. Ellentétek játéka. Az évezredek munkálta cseppkövek csillogásává változtatja szerelme asszonyát, „*kristályos cseppekben*” folyik a vér, az örökkévalóságnak akar megszületni asszonyszobra. De a harmadik és a negyedik versszakban a pillanatnyiség, csak az egy élet idejére kimért szerelem eleven embere jelenik meg. S már nem is az örökkévalóság, hanem a pillanat ünneplése.

ÓDA A SZÉLHEZ

A képzelet bátor felszállása ez a vers. Érdekes, hogyan változtatja a költő hangját a szonett képzeletet is kötő formájától a szabadon zúgó vers lendületéig. A képek ugyan teljesen eddigi költészetének tematikájából valók, de a kifejezés szabadsága, könnyedsége már újjáformálta azt, szárnyakat kaptak a szép kép-kapcsolatokban a részletek.

Fordulópont ez a költő fejlődésében? Bizonyos mértékben igen. A felszabadulásnak, a személyitől való függetlenítésnek, a képzettársításoknak, jelzőknek a verse ez. A részletek engedelmes szolgák, a képek, amelyek eddig egy aránylag szűk terület képzeteiből alakultak, most a merész jelzők villámfényében nemcsak újszerűek, hanem levegősebbek, tömegűk, arányaik impozánsabbak, többet mutatók.

És seregszemle ez, leszámolás kísérlete is. A költő szemlét tart benne eddigi élményvilága felett, kifejezései, motívumai, helyzetei mind újra felvonulnak s a velük kapcsolatos élmények is megjelennek, de most már csupán mint részletei az egésznek.

A múltat idézi az első rész, a „jószagú hereföldi álmot”, a gyerekkort a férfikor „lépésmeheében”. Mit hoz fel az emlékezet, ez a „*fiús fuvallat*” a gyermekkor „*éigigérő cirok- és kukorica-fattyúk*” őserdejéből? A megsebzettséget, a szegénység sebeit. Mit is idéz? „*Taglóra váró bocit*”, „*eladatlan sánta kiscsikót*” a „*Vásártér meggyulladt fűvén*” és „*Hellás göndörgyapjas bárányait*” „*sorban a vaskampókon*”. Gyerekállat-áldozatok, amiket az életben a „*véres ajtók nagy hasadékan*” belesve megláthat a múltból. Milyen gyerekkori élmények emlékfeltörései hozták ezeket a véres, halállal-terhes, megroppant élet képeit a jelzők gazdag pompájában?

A második rész a „*fészekkel ringó ifjúság egyetlen nyárdélutánját*”-ról szól. Díszletül a falusi természet képei, ízei, illatai kerülnek a versbe. A nyár jegye: ezek, a már kifosztott kertek (kifosztott ifjúság?) és őszebajlító térségek képei, a mulandóságé, a fiatalos halálvágyé („*csak fuvallat az élet*”).

És amikor ideért élete summázásában, ide, a férfikor lépcsőjére, megáll a vizsgálódó érzékenység és az emlékezés ünneplésévé válik a mindent bejáró szél megszemélyesítésében. A férfikorra két motívum utal. Az egyik:

... És a szabadság

kaszasuhintó képeiben villogjon ott

az én érzékeny férfikorom —

a gyöngé kaszásé, a szelek szerelmesé...

A másikban kisfiáról beszél, akinek az ártatlan boldogság paradicsomát hívja („*kígyókkal játsszon még néhány évig a kertben...*”). A vers vége pedig a költő megnyugvásáról szól, aki íme, bejárta az életet, megzörgette minden bokrát, bekukkantott minden szegletébe, belesejt résein és „*bús kételyeit*” szélbe-kiáltva felesküszik az élet szolgálatára, arra, hogy:

*ne legyen itt soha elmúlás,
csak dolgos megpihenés, — se távozás,
se elvágyódás...*

S mennyire jellemző a költőre, hogy az elmúlást és az elvágyakozást idézi fő rosszként.

A szél az életet varázsló költői ünnep. És ünneplés. Ezért ódai a hang, ezért tud szárnyalni és gyönyörű képeket találni, merész jelzőket fűzni. A magyar nyelv érzékletes képei, zeneisége csordul ki a versből s ez maga is egy kis nyelvi forradalom a mi viszonylatunkban, Fehér éppen ebben a versében adta vissza a szavak zengésének a becsületét nyelvművészként maga is nagyra-nőve itt. Szép nyelvi lelemény viszi például fel a magasba ezt a részt.

A szél legyen újra a sejtelemé:

*a seppegő: nyárfalevelek és szeretők szeretkezése,
a sziszegő: szegények és kígyók útrakelése,
a suhogó: esővert ablakok kései beszédje,
a süvöltő: sátrak alatt seregek elpihenése,
a szomorú: a sohasemlátás ölelkezése,
a zizzenő: zabkalász halk kiperrenése,
a suhanó: vén órák nyugalmas ketyegése,
a seperésző: mindenek szelid elfeledése...*

S az egész egy nagy áradás, felemelkedés, tobzódás abban a gazdagságban, amelyet élményben, nyelvben, a zeneiség terén fölfedezett. Ezért áll meg az emlékezésben, mert itt szétterül a képzelet a meghódított világban járva.

ÚTITÁRSÁK

Prózavers. Új műfaj, új lehetőség meghódítása. Önvallomás, amelyben a „*hovatartozás fonnyadthamvú mécsé*” világít. A költő hovatartozásának a kérdéseit tárgyalja és egy kis, emberi, inkább szegény, mint gazdag világot tár fel, s hogy a mai életéről beszél, ott sistereg a versben a végtelenbe indult úrhajó. Milyen emberi helyzetet idéz?

„*Azok szótlansága kísér*” — mondja — akik valahogy lemaradtak, pontosabban, nem kaptak, úgy érzik, eleget az élettől, a „*nagy*” élettől. Akikben a kinem-elégítettség érzése lobog. Egyszóval egyszerű emberek. A türelmetlen elégedetlenség íratja a versbecsapó próza hosszú lélegzetvételeit „*lázadó jeladásként*”, hogy ő is olyan, mint azok. Talán teljes terjedelmében kellene idéznünk, hogy érzékeltessük ennek a lázadó türelmetlenségnek, hangvételnak vonatkozásait. Az élet félénk, suta, szürke millióit idézi, akikkel a közösségvállalást hirdeti.

Impresszív írás, amely egy részletet hoz a költő alakuló új mondanivalójából, témáiból, érdeklődési területe szélesedéséből, a „*tanú és a vád*” magatartását is felveszi, ahogy egyik versében mondja.

ESTI CERUZASOROK

Vallomás, szerelmes vers és „*hat év jó fáradtságáról*” szól. Ebben a versben is tovább építi személyes vallomásainak körét a szerelemről, a nőhöz való viszonyáról. S ez a kör semmivel sem idillikusabb, mint amaz volt. A szerelem

kezdetben a bűn problematikáját hozta és azzal zárulva, évekre eltűnt a költő világának előteréből.

Ez a második, a nővel kapcsolatos ciklus, amelynek egyik verse az Esti ceruzasorok című is.

*Hat év jó fáradtságával kezemben
simogatom párnánkon az arcod...*

Így foglalhatnók össze talán, a költő szavait idézve, az érzéseknek ezt a körét. Nem mindig boldogságot énekelt meg Fehér bennük. Kezdetben a test ünnepe volt neki a szerelem, most az emberség síkján mozog. Az „élettársat újralelni” — ez a mozgatóerő. És most teszi fel a kérdést:

Ki vagy, hogy most vagy így közelemben...

és még egy jellemző, árulkodó idézet:

*Biztassál pásztor éj: merő
véletlen, hogy az ég ma őszebb;
hogy mindez még elviselhető,
és van ki őrzi a szeretőket
egymástól és a neszező,
gonddal zizegő éjszakáktól...*

Az „újralelés” nem könnyű dolog, s micsoda sebek fakadnak fel, hogy belőlük a fiatal boldogság piros vére törjön fel!

AZ ÓRIÁS ÉS AZ ŐZ-SUTA

Egy egész ciklus a fiához. Három versben áll meg az ismeretlen emberke előtt, akit az ő ölelése szólított élni. Egy fonászkodás, amelybe bizakodás is csendül: neki már jobb lesz, nem lesz annyi ellenmondás az életében, mint az apjában volt:

*E járdák lelkét én már meg nem értem,
s ha mégis hazamegyek egy őszi éjen —
parasztból nemzett életedhez
legyenek irgalmasak e házsorok!...*

Tépelődő megállás az alvó gyerek felett és töprengő mélázás sorsán. A maga arcát, a maga sorsát mérlegeli itt is. A verseket az érzelmesen lágy hangú elbeszélés, melegség vonja be.

AZ ÉJSZAKA, A BÁNATOS NÉGER

Előbb a háborús élet impresszív képei, azután pedig, az utolsó szakban a fohász, egy emberi magatartás szép kérdései csendülnek fel:

*Jó bizalom, a kétely csordáit űzd el!
Anyám, lehetsz-e még a tűzhely?!...*

Ami feltűnő: a képalkotás újszerűsége, a fogalomkör, amellyel dolgozik, nem a régi már.

KORSZERŰ KÉP, LÁGY SZÍNEKEL

A korszerűség:

*... s nem titkoltuk már,
hogymesélni elfeledtünk...*

A lágy színek:

*Lettem volna rab, ki most szabadult,
mesét mondok neki a madárról;
lettem volna csalódott, bús legény,
mesét mondok neki a jó tündér szívéről;
lettem volna gyermektelen agg,
mesét mondok neki nagyapó szívéről;
lettem volna elfáradott harcos,
mesét mondok neki az ólomkatonáról,
lettem volna rokkant, néma, béna,
megsimogatom arcában az arcom...*

Amit a versben elmond, esetnek jelentéktelen, de a feltarajzó érzések gazdaggá teszik a verset.

FOLDÖN FELEJTETT SZEMMEL

A dátum két év előtti versnek jelzi. Ez az év körülbelül a határ, amikor a költő megindult új útján. Kettősek az ez időben keletkezett versek. Ez is. Az első két versszak új, merész, kemény és acélos képek sora, a két utolsó szak lágy és hangsúlyozottan érzelmes. Disszonáns ebből kifolyólag. Az első részben ilyen távlatot nyit egyetlen kis kép is:

*Elszabadult a lét
nyihog vad égi tarlón,
sörényében csöpp csillagok csörögnek...*

Ez már Fehér új költőiségéből született. Igaz a vallomás is, amely kétségeiből, küzdelmeiből támadt:

*Jaj, nem tudom a szemem
a földről fölemelni...*

de megmarad az emlékezetben ez az ellentétes és mégis egységes két sor:

*Úgy összezsugorodott a világ...
Olyan nagy a kisfiam szeme...*

VÉGSŐ ÉS OLTHATATLAN SZOMJUNK

Hosszú környezetrajz, előzmények, az emlékezés motorját hosszan járhatja. Csak a 16. sorban dobban meg a szívünk:

Az első tej végső és olthatatlan szomjunk. Könnyünk.

S az egész verset elnyomja az utolsó versszak, amelyre hirtelen szökken fel a vers hőmérséklete:

*Mint duzzadt emlők, az évek érnek,
kő közt is az ősz szomj újraéled.
Míg így éjjel alszik szobádban egy cserép virág,
a régi kannáért nyúl felnőtt kezed.
Már battyogsz, és sok halk kis csillag vezet,
hogy föl ne ébredjen a kisdéd világ.*

NAGYVILÁGNÁL NAGYOBB TENYERED

Érdekes és újszerű formai kísérlet, hogy a Majakovszkij-verset, az előbeszéd ritmusát egy szelíd zengésű érzelem- és témavilág megszólaltatására alkalmazza. Mondjuk meg: teljes sikerrel. Fehér eddig is a maga lélegzetvételéhez alkalmazta a verssort, itt azonban már egy meghatározott hangulatú formát kellett meghódítania s nagyon helyesen, vállalkozni is mert erre a feladatra. Bátran elhagyhatta az írásjeleket is a versből, annál is inkább megtehetette ezt, mert ez a versforma tagoló ritmusú s így könnyen értelmezhető a vers mondatai.

Ezen a megállapításon kívül csupán két mondatát idézem, amelynek intim kérdésfeltevése érdekes:

*Suttog-e
még aki
csókol*

*Elámul-e
még aki
ír*

HARC

A forma felé forduló figyelem remeklése ez a 12 sor. A költő itt teljes egészében a vers ura, szuverénul bánik mondanivalójával. Az Óda a Szelhez pompázó képgazdagsága mellett ez az egyszerűség. Az egyszerűség, amely nem szegénységet palástol, hanem erőt és bonyolult szövédményét érzéseknek és gondolatoknak.

A kegyetlen böllér, a halál, a sors, tehát az élet. Ady cethal-háton látta táncolni magát. Fehér is misztikumba menekül (?), képletes, antropomorf misztikába. Ebben a versben nem is annyira a mit? kérdése a fontos, hanem inkább a hogyan? kérdése kapja a hangsúlyt.

Minden versszaknak állandó formulája van. Mindegyiket a „kegyetlen böllér” megszólítás vezeti be. Az első versszak a könyörgés: „*dobd el a késed*”, „*ne csontozd le az ujjaimat*”, „*hagyd meg nekem az ujjaimat*”. Az életért könyörgés szavai ezek. Kivégzésszerű dobpergés zenéjeként hangzik a beékelődött harmadik sor: „*Fekete tőkén halk remegések...*”

A második versszak már a szembenézése: „*mutasd a késed*”, „*tanítsd meg ölni az ujjaimat*”.

A harmadik versszak a kihívás: „*villantsd a késed*”, „*próbdáld hát elvenni az ujjaimat*”.

Az étellel, tehát a halállal is szembenező reménytelen reménység magatartása rajzolódik ki a versből. Az ismétlődő sorok, kifejezések, fordulatok az állandóan jelenlét, az állandóság ígézetét adják a versnek. De ugyanakkor értelmi különválasztás, finom árnyalati különbségek kihangsúlyozását is lehetővé teszik. A második szakasz a legtökéletesebb ebből a szempontból:

*Kegyetlen böllér, mutasd a késed
Tanítsd meg ölni az ujjaimat
Fekete tőkén halk remegések
Táncoltatják az ujjaimat.*

S hogy az „*ujjaimat*” is mennyire más-más hangulatú az első s a negyedik sorokban, a fenti idézet is illusztrálja. A sorsszerűség kérelhetetlensége dobol a versben: mindig valaki áldozat, akárcsak Popa Játékaiban olvashatjuk.

MEGKÉRDEZHETNÉM

Az élet ellentmondásai frappáns, tömör megfogalmazásban, úgyhogy ellentéteket állít fel és gunyorra, szatírára hajló természete is felszínre kerül (ez is új vonás a költői arcképen!). Sok kérdést ad fel és mindet az élet kínálja neki. Széles immár a horizont, ahonnan problémáit és élményeit gyűjti. Még egy: nem érzékenyül el, szavai kemények, a logika, az érvelés pendülése hallatszik ki csupán belőlük.

A VÁROSHÁZA BOLTÍVEI ALATT

Az *Útitársak* című prózaverse keményebb, kevésbé lírai párja. Prózavers ez is. De mennyi indulat van benne, mennyi düh, lázadó szellem. A költő új arca ismét: akit eddig igen sokszor megleshettünk érzékenyültségében, itt az asztalt csapkodja, és a lágy, fátyolos hang ércessé és harsánnyá válik. Az írás nagyobb fele tagadás, tagadása a múltnak, amelyből ez a felismerés születik: most, innen fentről érthetni meg, „*miért lapulnak felénk a földhöz a házak*”. A jelenbefordulás már ennek a felismerésnek egyenes következménye is.

MEDITÁCIÓK A HATALOMRÓL

Ismét Majakovszkij-vers és ismét más hang zenél belőle. Nem szelíd, hanem a düh verse ez, amelyben az elnyomó „hatalomról” beszél. Távoli rokonságot tart Illyésnek hasonló témára írott versével. Fehér a maga igazságának ezt vallja:

*Hatalmas
kinek
nincsen hatalma
másan...*

ÉNEK A NÁDASRÓL

A régi Fehér Ferenc verse még. Szép, pasztell tájkép, amely csak ürügy, hogy a mozdulatlanság, a halott világ, az álmok halála, a mesék elhalása felett sírhasson és bánkódhasson.

CSÖNDES LESZÁMOLÁS

Egy szakot emelhetnénk ki s még két sort. Fehér költészete egész régebbi problematikája benne van mind stílus, mind mondanivaló terén:

*Jószóra vártál, szegény... Haragd hát magad,
te mérgezett eb, s így szűköld, vakogd:
e völgyből nem tárulhatnak eléd
embermagasságból a távlatok!...*

S érdekes, József Attila szavai tolnak versbe, amikor hasonló körülményt szóltat meg:

*Szállnál már, fájó szép értelem!
Te mardosó, hű társ, te lágy konok...*

JÓSLAT

Szívhez szól ez is, mint Fehér minden régebbi verse. A romantika ez, amely iránt nagy a vonzódása a költőnek. Szerette az ilyen misztikus lobogást, amilyen ennek a versnek a második szakasza, de az első versszak egymagában elegendő, hogy kimondja a lényegét: nem lehet elszakadni a földtől még a halál árán sem.

KÖNYORGÓ ÉNEK 1956 TAVASZÁN

Az emberi munka pusztulását siratja szép szavakban, stílus, képek, hasonlatok keretében. A jó költő keznyomát figyelhetjük ebben a versben is.

UTOLSÓ LEVÉL

Nyári merengés s szép, költői részek, mint ez is:

*Suannak elszabadultan... Suhanjanak!
Hagyják itt nekem e tájat, a mesét.
Másröptű szárnyuk viaszát a nap
Csak lassacskán, gyöngéden olvassza szét.*

ÖVIG A FÖLDBEÁSVÁ

Szép vallomás hovatarozásáról, költészetének igazi talajáról, az „*őszi, lomha Bácskát*”-ról. Közben a gyerekkor képei sorakoznak fel. Egy immár lezart érzéskör darabja ez is.

ÖRÖK-IDEGEN ABLAKOK

Csak ezt idézem:

*Nagy az ablakok törvénye:
belül az otthonod,
kívül a hazád.
S csak hazudod ezt a harmóniát,
ha nem érzed azt is —
földbenyúló, biztos
talapzatát.*

TISZA-PARTI VALLOMÁSOK

Szeretem ezeket a kötetlenül kötött versvallomásokat, amelyekben már versben, de még nyersen ütnek szíven a benyomások. A mi kis városunk című lírai regény töredékei is lehetnének akár. Az elsőben a környezetrajz ragad meg, remek vonások, izek. A második vers már önvallomás és vádló felsorolása annak, hogy húsz esztendeig rejtegették előle az igazságot és ámitották a nagyvilág csábításával. A harmadik versben a szatirikus él villan arról, hogy messzeségbe vágyunk, a sznobizmus eltakarja előlünk a mi életünk szépségeit:

*... a mi meséinket nem kanyarogja be
a szökének becézett Tisza;
a mi meséinkben az Operenciás tengerig meg sem áll,
ha egyszer elindult, a mesebeli hős...*

Az őszi, a kisvárosi őszi beszél a negyedik vers. Itt is a színek, a jól meglátott valóság-részletek tűnnek ki.

Az 5. vers misztika, a 6. villanás, a 7. remek jellemkép, a 8. csak egy hangulat, de a 9-et talán teljes egészében kellene idézni. Éles és szatirikus fényvel világítja meg az embereket, akikről osztály-ösztonével megérzi, hogy idegenek. S van itt egy vallomása, amely mélyen bevilágít a költő lelkiállapotába is, amikor „vidéki literátorokról” beszél és kisebbségi érzetéről mond verset. A 10. vers a vajdasági művészsors rajza akar lenni meleg és baráti vallomásban. Rá legalább olyan jellemző a kép, amit rajzol, mint a Maestróról: mind kettőn e táj, emberek, ízek és illatok szerelmesei, innen nem tudnak elszakadni. A Nézd, fölhúzott lábbal kezdetű szakasz tömör tájrajzában milyen mesterien jelenik meg az érzés, hogy „röppenne, de nem tudja, merre tartson”. Itt valami nagyot és jellemzőt tudott mondani arról, ami benne munkál. A 11. vers négy-soros hangulatrajz, futó impresszió.

De a 12. vers az egyszerűség klasszikus példaképe, a tömörítés és egyben a dalszerűség olyan kristályosan tiszta egysége, amelyhez hasonlót vajdasági költészetünkben aligha találunk. Egy meg nem ismételhető, vissza nem idézhető költői pillanat remekműve e négy versszak tizenkét sora. A legigazabb vallomás, a legőszintébb, legmegrázóbb költői szó is. Valahonnan a mélységből, a történelem, a népi lélek és az érzések olyan távlatából szólnak a sorok, mint egyetlen költőnk ajkán sem még itt nálunk. Ha van gyöngyszem ebben a kötetben, akkor ez a rövid, dalszerű rész az. Csak merengeni lehet rajta és távolba haló visszhangját lehet hallgatni s közben zord igazságaival, kérdéseivel mélyen megráz. Az egyszerűség ez:

*Világ miért lettél?
Világ, mivé tettél?
Mit érhetsz magad?*

S az utolsó sor:

ez végleges hazád.

Lehet valamit hozzáfűzni ehhez a vershez?

A 13. vers négy sora bár nagyon szép így, önmagában, mégsem mondja már szebben és tömörebben, igazabban ezt, amit az előbbi versben mondott.

A versciklus ellentmondásos gondolatok és érzések gyűjtőhelye, egymagában a költő világának mikrokozmosza, amelyből ki lehet fejteni a költő érzelmi életének gazdag hangszerelését, emberi, társadalmi problémáit, amelyek foglalkoztatják, a racionálistól a misztikusig, az egyszerűségtől a patetikus misztikáig ívelő természetrajzát. S mint sok verse, ez is összefoglaló jellegű. Határmezsgye.

*

S ha a végén feltehetjük a kérdést: ez a hosszú utazás milyen eredménnyel is járt tulajdonképpen, nehéz és egyszerre könnyű is a válasz. Megláthatuk, hogy Fehér gazdag és ellentmondásos egyéniség. Bizonyítja ezt, hogy versekben viszonyulása az élet jelenségei iránt nem egyértelmű. A hangulatok, a meglátások magával ragadják és érzelmei útját járja. Az egyes versek ebben a kötetben is feleselnek egymással. Egy azonban állandó és ez teszi mindennek dacára egységessé a kötet verseit: Fehér mélységesen szereti ezt a földet és imádja népét, a szív érzéseivel van láncolva hozzá; innen ered bánata, sírása és nevetése is. Ostoroz és elérzékenyül, támad és véd. S leginkább szeret, pedig a szeretet nagyon

megbocsátó. Azt is megbocsátja, hogy éppen ezért került a régi és az új malomkerekei közé, ahol ez a szeretet örlődik és szép versek lisztjeként, új érzések kovászaként jelenik meg a költő tolmácsolásában.

Nagyon gazdag költőnk. Csak most látszik meg, ahogy szétbontottuk csak egy kötetének a verseit is. De nem salakmentes. Nem harmonikus és kiegyensúlyozott a termés, amit itt könyvbegyűjtött, de így is impozáns. S ez abból is ered, hogy Fehér az utóbbi években, tehát lényegében e kötet versei születésének éveiben fejlődésének egy újabb szakasza felé indult meg s benne, témáiban, magatartásában, verselésében, eszmevilágában is a réginek és az újnak a harcát figyelhetjük meg, birkózását, amelyből leggyakrabban a költő új igényei kerülnek ki győztesen.

Változásai, gazdagodása szemmellátható. Témáinak sokrétűsége már ezt bizonyítja, verselésének emelkedett igényessége, a nyelv felé forduló érdeklődése, formai kísérletei pedig arra figyelmeztetnek, hogy Fehér még nagyon sok meglepetést tartogat számunkra. A valóság legyőzésének és önmaga érzelmessége legyőzésének folyamata ez. A gondolati elemek mindinkább helyet kapnak a versekben s a költő új tulajdonsága (ilyen például gunyorossága is) szintén ennek a gazdagodási folyamatnak a szolgálatába szegődött.

Ezért válhatott Fehér kötete ellentmondásaiban is érzelmi tisztázódásunk könyvévé is. Verseskönyve fejlődésünk lírai hitvallásává lett.

Srbinović Mladen (Jugoszlávia):

Fortuna, 1959